

— כי אמר להו משה לאבות, מאי הוי? והרי לא יבינו בכך כלום⁽¹⁾.

ומקשה הגמרא מאידך: **אלא מאי דעתך** לומר, שרבי יונתן סובר **דידעי**. אם כן יקשה להפך: **למה ליה למשה למימר להו, שהקב"ה קיים הבטחתו, והרי הם כבר יודעים מכך מעצמם?**

ומתרצת הגמרא: שהקב"ה שלחו לספר להם **לאחזוקי ליה טיבותא למשה**, על מעשיו למען בניהם.

אמר רבי יצחק: **כל המספר אחרי המת בגנותו אחר מיתתו, הרי הוא כאילו מספר אחרי האבן⁽²⁾**.

איכא דאמרי, שטעמו מפני **דלא ידעי** שמדברים עליהם. **ואיכא דאמרי**, **דידעי**, ועם זאת לא איכפת להו.

מקשה הגמרא: **איני**, כיצד אמרת שהמספר בגנותו של מת אינו מצער? **והא אמר רב פפא: חד אישתעי מילתא בתריה דמר שמואל**, דבר בגנותו לאחר מותו, **ונפל קניא**

דוחה הגמרא: **דילמא שאני שמואל, כיון דחשיב, קרמי ומכרוזי פנו מקום לשמואל**, ולכן ידע אביו המת שבנו שמואל הוא חשוב בעולם הזה, אף שהמתים אינם יודעים מה נעשה אצל החיים.

ואף רבי יונתן הדר ביה. ממה שאמר [בעמוד א] שהמתים אינם יודעים מאומה.

דאמר רבי שמואל בר נחמני, אמר רבי יונתן: מנין למתים שמספרים זה עם זה? שנאמר [דברים לד ד] "ויאמר ה' אליו [אל משה, לפני מותו]: זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמור".

ודייק רבי יונתן: **מאי "לאמר"? למי יש לו למשה לומר, והרי הוא הולך למות?**

אלא, כך אמר הקב"ה **למשה: לך לאחר הסתלקותך מהעולם ואמור להם לאברהם ליצחק ויעקב: שבועה שנשבעתי לכם — כבר קיימתיה לבניכם**.

יט-א **ואי סלקא דעתך דלא ידעי המתים, שאין הם מבינים כלום, אלא רק חשים בצער של גופם**

מעצמו אך יודע מאחרים, אולם רבי יונתן למד מ"והמתים אינם יודעים מאומה" ומשמע שאף אם ישמע מאחרים אינו מבין, כי אינו מרגיש אלא צער גופו, וכנגד זה הוכיח ממה שמשה אמר לאבות.

2. בפירות תאנה הקשה שהרי אמרו בערכין [טו א] שאסור להוציא שם רע אפילו על עצים ואבנים. ותירץ על פי היראים [קצא] שהאיסור בעצים ואבנים רק כשמפסיד לבעליו, ולכן במת שלא שייך איסור זה, אמרו שהאיסור תלוי אם יודע או איכפת לו.

ממה שאמר לו "דלעגל אתית", [והדחיה, שידע זאת מהכרות "פנו מקום"]. ולכן העירו שהרי אפשר לדחות כדלעיל ש"דומה" מודיעם, וכתבו שאינו מודיע אלא סמוך למיתה, אך כל כך מוקדם אפילו דומה אינו יודע שאדם עומד למות.

1. המהרש"א הקשה הרי לעיל אמרו "דילמא איניש אחרינא שכיב ואמר להו" ואיך הוכיחו מכאן שהמתים יודעים מהחיים, והרי משה אמר להם.

וביאר שלא אמרו כך אלא לרבי חייא שלמד מהפסוק "יכבדו בניו ולא ידע" דהיינו שלא ידע

מטללא קנה גדול וכבד נפל מן הגג, ובזעא לארנקי דמוחיה ריסק את הכיס שהמוח מונח בו, ומוכח שגרם צער לשמואל בדבריו, ולכן נענש.

ומתרצת הגמרא: שאני צורבא מרבנן — דקודשא בריך הוא תבע ביקריה, ואף אם הוא לא הצטער, המספר נענש משום ביזוי כבוד התורה.

אמר רבי יהושע: כל המספר אחר מטתן⁽³⁾ של תלמידי חכמים בגנותם נופל בגיהנם⁽⁴⁾. שנאמר [תהילים קכה ה] "הטיבה ה' לטובים... והמטים עקלקלותם" — המכריעים את דין הטובים לחובה על ידי סיפור גנותם⁽⁵⁾, יוליכם/את [— יחד עם] פועליהאון לגיהנם. ואין זה דוקא כשמתקוטט עם הצדיק בחייו ומוציא עליו שם רע. אלא אפילו אם מספר בגנותו אחר מותו, יורד לגיהנם, שנאמר בסוף הפסוק: "שלום על ישראל" — אפילו בשעה ששלום על ישראל,

ומשמעותו שאף המספר כאשר הצדיק נח על משכבו בשלום — "יוליכם ה' את פועלי האון"⁽⁶⁾.

תנא דבי רבי ישמעאל: אם ראית תלמיד חכם שעבר עברה בלילה, אל תהרהר אחריו ביום שעדיין הוא מחזיק בחטאו, כי שמא עשה תשובה.

ומקשה הגמרא: וכי רק "שמא עשה תשובה", סלקא דעתך? והרי ודאי עשה תשובה? (7) — אלא ודאי עשה תשובה:

והני מיילי בדברים שבגופו, אבל בממונא — עד המהדר למריה לא מועילה תשובה, ועד שלא יחזיר יתכן שעדיין לא עשה תשובה⁽⁸⁾.

ואמר רבי יהושע בן לוי: בעשרים וארבעה מקומות בית דין מנדין על כבוד הרב. וכולן שנינו במשנתנו, בששה סדרי משנה.

על ת"ח.

7. מלשון הגמרא משמע שהקושיא רק על הלשון "שמא עשה תשובה", אך אין קושיא על עצם הדין, כי אף בספק אם עשה תשובה אסור להרהר, והיינו משום שת"ח שרוב מעשיו לטוב צריך לדונו לכף זכות, ואסור לדונו לחובה אפילו בהרהור בעלמא.

8. החתם סופר ביאר שמדובר בממון שהיה ראוי שת"ח ינהוג בו לפנים משורת הדין, כי אילו גנב או גזל לא היה נקרא "תלמיד חכם". וראה כלי יקר [ויקרא ו כא] שאף אם עבר עברת ממון בלילה, כבר מירק חטאו בעסק התורה. ומסתבר שאין להרהר אחריו אלא אם ידוע שלא החזיר, אך כשהוא ספק דינו ככל ת"ח

3. המהרש"א דייק שלעיל אמר "המספר אחר המת" וכאן אמר "אחר מיטתן" כי צדיקים שמיתתן קרויין חיים, וראה עץ יוסף ש"הם כאילו מונחים על המטה".

4. כתב רבינו יונה דהיינו אפילו אם מספר אמת, כי מסקינן שודאי עשה תשובה.

5. כך פירש רש"י, והערוך פירש שאומרים שנטו מדרך הישרה, וביאור "המטים" הוא מלשון "הטייה".

6. הריטב"א פירש שאפילו אם לולי אותו עוון היו ראויים לשלום, יוליכו ה' עם פועלי האון, ויתכן שלכך נאמר בלשון "נופל" ש"יוליכם ה'" ממדרגתו הראויה לו למדרגה נמוכה מפני שספר

ששמעיה ואבטליון היו דוגמא, דומים לה — שגם הם אינם מזרע ישראל אלא מזרעו של סנחריב, לפיכך השקוה כישראלית גמורה! זאת אומרת, שלא על פי דין עשו כן⁽¹⁰⁾.

ועל כך נדוהו חכמי ישראל שבאותו דור לעקביא בן מהללאל, משום שדיבר על שמעיה ואבטליון לאחר מיתתם, ומת בנדויו, וסקלו בית דין את ארונו.

ודנה הגמרא בדין הנוסף שמצינו בו נידוי לכבוד הרב: "המזלזל בנטילת ידים" — מאי היא?

ומבאר: דתנן [בהמשך המשנה שם], אמר רבי יהודה: חס ושלום שעקביא בן מהללאל נתנדה! שהרי אין עזרה ננעלת על כל אדם בישראל בחכמה וטהרה וביראת הטא כעקביא בן מהללאל. שהיו שערי עזרה ננעלים כששוחטין פסח של כל כת וכת, וכשהיתה מלאה מפה לפה נעלום, ולא היה בין כל הנמצאים שם אדם גדול כעקביא בן מהללאל.

אלא את מי נדו, את אלעזר בן חננך, שפקפק זילזל בנטילת ידים. והוא נידוי לכבוד הרב, כי נדוהו על שעבר את פי רבנן שגזרו

[וכעת הבינה הגמרא שמצינו בכ"ד מקומות שנדו חכמים בני אדם לכבוד הרב. לפי שלא נשאו כבוד לרבם].

אמר ליה רבי אלעזר: היבא שנינו?

אמר ליה רבי יהושע בן לוי: לבי תשכח! לך ותמצא.

נפק, דק ואשכח תלת משניות שמוזכרים בהם נידוי לכבוד הרב: המזלזל בנטילת ידים, והמספר אחר מוטתן של תלמידי חכמים, והמגיס דעתו כלפי מעלה.

ומבאר הגמרא: "המספר אחר מוטתן של תלמידי חכמים" — מאי היא?

דתנן [בעדיות ה ו]: הוא עקביא בן מהללאל היה אומר: אין משקין השקאת סוטה, לא את הגיורת, ולא את השפחה המשוחררת. שאם קינא לה בעלה, ונסתרה, אין משקים אותה מי סוטה⁽⁹⁾. וחכמים אומרים: משקין.

ואמרו לו חכמים, הרי היה מעשה ב"כרכמית" [כך שמה], שפחה משוחררת בירושלים, והשקוה שמעיה ואבטליון.

ואמר להם עקביא בן מהללאל: כיון

שצריך לדונו לזכות שכבר עשה תשובה.

9. רש"י פירש שאין משקין אותה כי נאמר בפרשת סוטה "בני ישראל", וגיורת בדרך כלל היא נשואה לגר, וכן משוחררת, ומשקין רק אשת ישראל. וכן משמע בירושלמי סוטה [ה ב], וראה פירוש ראב"ד לעדיות [ה ו].

והמשנה למלך [סוטה ב ו] תמה כי לביאורו היה ראוי להעמיד את המחלוקת בגר

ולא בגיורת. והביא מדברי הספרי שמיעט "כי תשטה אשתו" ומשמע שסטתה רק תחתיו ולא כל ימיה כגיורת קודם שנתגיירה, וכן מביאור הרע"ב שעקביא בן מהללאל דרש מ"בתוך עמך" פרט לגיורת, ודרשות אלו עוסקות בגיורת ולא בגר.

10. כך פירש רש"י, [וכתב ש"היו הם דומים להם" וכוונתו ששמעיה ואבטליון היו דומים

על נטילת ידיים. וכשמת שלחו בית דין והניחו אבן גדולה על ארונו. ללמדך שכל המתנדה, ומת בנדויו, בית דין סוקלין את ארונו.

ודנה הגמרא בדין הנוסף שמצינו בו נידוי לכבוד הרב: "המגיס דעתו כלפי מעלה" — מאי היא?

ומבאר: דתנן [בתענית יט א], שלח לו שמעון בן שטח לחוני המעגל: צריך אתה להתנדות לפי שהטריח לפני המקום על עסק גשמים, וכשהתפלל ובאו גשמים מעטים מדי או מרובים מידי, אמר לפני הקב"ה שוב ושוב "לא כך שאלתי". ואלמלא חוני אתה שיצא שמך בגדולה וחשיבות, גוזרני עליך נדוי.

אבל מה אעשה, שאתה מתחטא לפני המקום, ועושה לך רצונך, כבן שמתחטא לפני אביו, ולכן נקל בלבו לחטוא לאביו ולהטריחו על תאותו, ועושה לו רצונו. ועליך הכתוב אומר [משלי כג כה] "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך".

ונידוי זה שרצה לנדונו לכבוד הקב"ה נחשב כנידוי לכבוד הרב.

ומקשה הגמרא: וכי תו ליכא מקרים שמצינו

בהם ענין נידוי לכבוד הרב? והא איכא דתני רב יוסף: תודום איש רומי הנחיג את בני רומי להאכילן גדיים מקולפין — צלויים כשהם שלמים ותולין כרעיהן וקרסוליהן, וקרביהם סביבותם בשפוד, ועושים כן בלילי פסחים, זכר לפסח שצולוהו שלם שנאמר בו "על כרעיו ועל קרבו".

שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא תודום אתה דהיינו חשוב, גוזרני עליך נדוי, שאתה מאכיל את ישראל קדשים בחוץ. והוא "נידוי לכבוד הרב", כי אסרו חכמים את הדבר לפי שהוא גורם להאכיל את ישראל קדשים בחוץ, שהרואה סבור שהקדישום לשם פסח, ובכל זאת אכלום בחוץ⁽¹¹⁾. ולמה לא הזכיר רבי אלעזר נידוי זה.

ומתרצת הגמרא: במשנתנו קאמרינן, שלא מצא במשניות עוד מקרים שנדו לכבוד הרב. ואילו הא נידוי של תודום, ברייתא היא.

ומקשה הגמרא: וכי במתניתין ליכא? והא איכא הא דתנן [כלים ה י]:

תנור של חרס עשוי ככלי, ומטלטל, ותחילת ברייתו מן הטיט. ומצרפו בכבשן כשאר קדרות. ואם נטמא הצריכו הכתוב נתיצה.

ואם נתצו באופן כזה שחתכו חוליות, ונתן

ל"גר ועבד משוחרר", כי לדעתו המיעוט אינו על הגיורת אלא מצד שהיא אשת גר, וכנ"ל. אך הב"ח הגיה ש"היו דומים לה" ונקט שהמיעוט על הגיורת עצמה.

ותוס' הביאו בשם הערוך שהשקוה "דוגמא" דהיינו מי צבע, כדי ליראה, אך לא מחקו עליה מגילת סוטה. ובתוס' יו"ט [עדיות שם] ביאר שכוונתם שמחקו כתיבה בעלמא למים ולא מגילת סוטה, [אך לכאורה זהו ביאור הראב"ד

שם, ואילו לתוס' לא מחקו כלל]. ובאבות [א י] הוכיח ששמעיה ואבטליון לא היו גרים, שהרי התמנו לאב"ד, אלא בני גרים ואמן מישראל.

11. כך פירש רש"י, ורבינו חננאל פירש שהיו קורין אותן "פסחים", וראה דבריו בפסחים [נג ב] שהאיסור משום ש"הנהיג" לצלותן באופן זה, והיינו אף שלא קראו להם כך בפירוש. ובביצה [כב ב] מצינו שדעת רבן גמליאל

חול בין חוליא לחוליא, שחתכו סביב סביב בחוליות עגולות, וחזרו וחברו בטיט של חול בין חוליא לחוליא — רבי אליעזר מטהר עולמית, שאינו עוד ככלי חרס, כיון ששוב אינו נשרף בכבשן. וחכמים מטמאין, וזהו תנורו של עבנאי.

ומבררת הגמרא: מאי "עבנאי"?

ומבארת: אמר רב יהודה אמר שמואל: מלמד שהקיפוהו — חכמים לרבי אליעזר המטהר — בהלכות כעבנאי זה שכורך עצמו בעגול, וטמאוהו את התנור כדין כלי חרס.

ותניא, אותו היום הביאו כל טהרות שנעשו בתנור זה, או שנגעו באורו שטיהר רבי אליעזר, ושרפום לפניו, ולבסוף ברכוהו, נידו את רבי אליעזר, משום שהרבה מאוד לחלוק בדבר זה. ואם כן מצינו במשנה עוד

מקרה של "נידוי לכבוד הרב". ומתרצת הגמרא: אפילו הכי — "נדוי" במתניתין, לא תנו, כי סוף המעשה "שברכוהו" נזכר רק בברייתא.

ומקשה הגמרא: אלא "בעשרים וארבעה מקומות" — היבא משכחת לה?

ומבארת: רבי יהושע בן לוי מרמה מילתא למילתא. שכל מקום שראה במשניות שנחלק יחיד על רבים מחלוקת גדולה, או שאחד מן החכמים מדבר קשה כנגד גדול הימנו, היה אומר: "ראוי היה כאן לנהוג נדוי על כבוד הרב"⁽¹²⁾.

שנינו במשנה: נושאי המטה וחלופיהן.

תנו רבנן: אין מוציאין את המת לקברו סמוך⁽¹³⁾ לזמן קריאת שמע⁽¹⁴⁾ לפי

שעושין גדי מקולס כליל פסח, ולדעת רבנו חננאל מותר לאכול גדי מקולס במקום שאינו מנהג, ואילו לרש"י שאסר מפני החשש שיטעו בינו לקדשים, צריך לומר שצלאו על "האסכלה" ואינו דמה לפסח שאין צולין אותו על האסכלה [ראה פסחים עד ב].

12. כך פירש רש"י. ולפי זה נמצא למסקנא שבכל המקומות היה ראוי לנדות לכבוד הרב, ורבי אליעזר הזכיר את שלשת המקומות שזכר נידוי זה במפורש. וקצת תמוה אם כן למה אמר "וכולן שנינו במשנתנו" והרי לא הוזכר כלל נידוי במשניות אלו.

והירושלמי [מו"ק ג א] נקט ששלשת המקומות שמצא רבי אליעזר, הם שלשה כללים על מה מנדים, כגון חוני המעגל על שמביא את הרבים לידי חילול ה', ותודוס על שמביא את הרבים לאכול קדשים בחוץ. ולפי זה כוונת רבי יהושע שהכללים לנידוי מפורשים במשניות.

והרמב"ם [ת"ת ו יד] מנה כ"ד דברים שאינם ממשניות דוקא, [ובתיניהם מנה את המביא את הרבים לאכול קדשים בחוץ], וגם כתב שהנידוי עליהם אינו משום ביזוי הרב, ונפקא מינה, שעל כ"ד דברים שאמר ריב"ל הנידוי לכבוד הרב, וכל אדם יכול לנדות עליהם, ואילו על כ"ד דברים אלו שמנה הרמב"ם רק בי"ד מנדים, וראה מרומי שדה והעמק שאלה [צ].

13. כתב רבינו יונה דהיינו חצי שעה קודם הזמן שיוכל לראות את חברו ולהכירו, וזאת כדי שיספיקו לקרות ק"ש בזמנה לכתחילה, דהיינו עד הנץ החמה. ובשם הירושלמי הביא שאין צורך בזמן קצוב של חצי שעה, אלא שיוכלו להוציאו ולקוברו קודם זמן ק"ש, ומה ששנינו "קברו את המת וחזרו" היינו כשהיו סבורין שיש זמן והתברר שטעו.

14. תלמידי רבינו יונה נקטו שגם לפני ק"ש

שמבטלין את המלוים מן הקריאה⁽¹⁵⁾.

ואם התחילו להוציאו אפילו אחר שהגיע זמן קריאת שמע, אין מופסיקין. ואפילו אם על ידי כך יעבור זמן קריאת שמע. כי מצות קבורת מתים היא דין תורה.

ומקשה הגמרא: איני? והא כשמת רב יוסף אפקוהו כמורך לקריאת שמע?

ומתרצת הגמרא: רב יוסף היה אדם חשוב, ולכן דינו שאני, שאין זה כבודו שיתעסקו בשום דבר, ואפילו בקריאת שמע עד שיקבר בכבוד⁽¹⁶⁾.

שנינו במשנה: שלפני המטה ושללאחר המטה.

תנו רבנן: העוסקים בהספד לפני קבורת

המת⁽¹⁷⁾, בזמן שהמת מוטל לפניהם, אין מפסיקין את ההספד כלל, כדי שיקראו כל העם קריאת שמע במקומם, אלא נשמטין אחד אחד וקורין קריאת שמע⁽¹⁸⁾, ואינם קורין במקומם כדי שלא יהא לועג לרש..

ואם אין המת מוטל לפניהם, שהמת בבית אחר⁽¹⁹⁾, והם מספדין אותו כאן, רשאים להפסיק לגמרי את ההספד, אף לצורך תפלה שהיא דרבנן. לכן הן יושבים וקורין, והוא האבל יושב ודומם. מפני שהוא אונן ופטור כל זמן שהמת לא נקבר⁽²⁰⁾.

וכמו כן הם עומדים ומתפללין, והוא האבל עומד ומצדיק עליו את הדין, ואומר: רבון העולמים, הרבה חטאתי לפניך ולא נפרעת ממני אחד מני אלה. יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתגדור פרצותינו, ופרצות כל עמך בית ישראל ברחמים.

של ערבית, צריך להוציא חצי שעה קודם צאת הכוכבים כדי שלא יאחרו התחלת זמנה. אך בשם רבינו יונה הביאו שבק"ש של ערבית אין להחמיר כל כך, כי זמנה עד עלות השחר, והקריאה בצאת הכוכבים היא רק לזריזות.

15. כתב רבינו יונה שאם כבר הגיע הזמן יש להם להתאחר עד שישערו שכבר התפללו רוב הקהל.

16. כתב הבית יוסף [סי' עב] "אדם חשוב כי האי לא שכיח בדורותינו".

17. כך הביא הטור בשם הרמב"ן.

18. לדעת הרמב"ן החיוב רק בקריאת שמע דאורייתא, ורבינו יונה כתב שנשמטין אפילו לצורך תפלה שהיא דרבנן. ומה ששנינו "מתפללין" רק בסיפא כשאין המת לפניו, היינו

משום שרצה לבאר איך יתנהג המת, שבעת ק"ש דומם ובעת התפלה מצדיק עליו את הדין, אך באמת גם כשהמת לפניו חייבין המנחמים להתפלל. וראה דברי חמודות [כז] וביאור הגר"א [עב ד, יו"ד שדמ ז].

19. כך פירש רש"י, והביא שיש מפרשים שהמת מונח בצד אחר של החדר. והב"ח [יו"ד שמד] האריך לברר אם כל החדר כד' אמות, וראה לעיל [ג ב] שני לשונות בגמרא לענין ד"ת חוץ לד' אמות של מת.

20. הרא"ש הוכיח מכאן שהאונן אינו רק "פטור" מק"ש ותפילה משום "עוסק במצוה", אלא מדיני אונן הוא שאסור לו להתפלל, [שלא כרש"י יז ב]. שהרי אמרו שהוא "יושב ודומם" ומשמע שאינו עוסק בצרכי קבורה ובכל זאת אינו קורא אפילו פס' ראשון.

אמר אביי: לא מבעי ליה לאינש למימר הכי "לא נפרעת ממני", כי נשמע כאומר "הפרע ממני עוד"! דאמר רבי שמעון בן לקיש, וכן תנא משמיה דרבי יוסי: לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן.

ואמר רב יוסף: מאי קראה? שנאמר [ישעיה א ט] "במעט כסדום היינו". מאי אהדר להו נביא — "שמעו דבר ה' קציני סדום".

שנינו במשנה: קברו את המת וחזרו:

ומדייקת הגמרא: משמע שדוקא אם יכולים להתחיל ולגמור את כולה, אין — אז יקראו קריאת שמע. אבל אם יכולים להספיק רק פרק אחד או פסוק אחד לא יקראו!

ורמינהו מלשון הברייתא: "קברו את המת

וחזרו — אם יכולין להתחיל קריאת שמע ולגמור אפילו פרק אחד או פסוק אחד".

ומתרתת הגמרא: הכי נמי קאמר התנא במשנתנו. אם יכולין להתחיל ולגמור אפילו פרק אחד או אפילו פסוק אחד עד שלא יגיעו לשורה יתחילו, יתחילו ויאמרו את כולה (21), ואם לאו, שאינם יכולים להספיק אפילו פסוק אחד — לא יתחילו.

שנינו במשנה: העומדים בשורה וכו':

תנו רבנן: שורה הרואה פנימה, שורת העומדים לנחם את האבל (22), הפנימיים שרואים פני האבל, פטורה מקריאת שמע. ושאינה רואה פנימה, שורת המוסתרים על ידי העומדים לפניהם, ואינם עוסקים בנחום אבלים — חייבת בקריאת שמע.

ובשאלת אריה [ב] ביאר שהטעם שקורא פס' ראשון אפילו אם אינו יכול להמשיך, הוא משום שיש בו קיום מצוה נוספת של קבלת עול מלכות שמים, וחייב בה אף כשאינו יכול לקיים מצוות קריאת שמע.

22. רש"י פירש "הרואה פנימה את חלל ההיקף אחורי שורה פנימית והאבל יושב שם". וביאר הב"ח שהיו עומדין בשורות בהיקף כמו גלדי בצל, ושני הקיפים פטורים, כי אנשי שורה שניה יכולים לראות בין כתפי שורה ראשונה. ותמה הט"ז שאם כן היה ראוי לומר "שורות הפנימיות", ולכן פירש שהשורה הפנימית ישרה, והאבל יושב ביניהם, ושאר השורות מקיפין סביבה בעיגול, וכל הראשונים בהיקף נחשבים כ"שורה הפנימית", אף שרק העומדים בחלקו הקדמי של ההיקף רואה את פניו לנחמו, והשאר רואים רק את אחוריו.

21. הרשב"א ביאר שאם התחיל לקרות קודם שהגיע האבל לשורה, ימשיך גם אחר שהגיע האבל לשורה, עד שיסיים. וביאר המאירי טעמו, שכיון שהתחיל לעסוק במצות ק"ש אין מפסיק למצות נחום האבל, כדין עוסק במצוה.

והטור [יוד שער] נקט שכאשר יגיע לשורה חייב להפסיק, ולכאורה דעת הטור שפטורו משום שהוא "טרוד" בניחום, ואף שכבר החל לקרות, טרדתו פוטרתו ממצות ק"ש, אך הרשב"א סובר, שפטורו רק משום "עוסק במצוה" וכשהתחיל כבר במצות ק"ש לא יפטר משום שיש לפניו מצות נחום. [ויתכן שנחלקו אם "שיגיע" נסוב על האבל או על המנחם].

אולם הפמ"ג [עב ג] ביאר שטעם הטור הוא משום שניחום היא מצוה עוברת, ומדובר באופן שיש עוד שהות לקרות ק"ש. אך אף אם התחילו בתחומין והגיע זמן ק"ש לא יפסיקו, כי כיון שהחל במצוה, אפילו דרבנן, פטור ממצוה אחרת אפילו דאורייתא.